

הרב זאב שמע

לימודי חול לשם מקצוע וכפייה עליהם

מבוא

מאמר זה עוסק בשאלות ההלכתיות העקרוניות של לימודי חול כהכנה ללימודי מקצוע, וביכולת בית הדין לכפות את האב על לימודים אלו לבנו.¹ בירור זה מצריך לעסוק בשתי שאלות:

(א) האם חובת האב ללמד את בנו אומנות נפסקה להלכה, ובהנחה שכן - מה נכלל בהגדרת "אומנות"?

(ב) אם נניח שהאב חייב ללמד את בנו אומנות, האם עקרונית ניתן לכפות את האב לקיומה של חובה זו?

א. 'ללמדו אומנות'

1. מהי אומנות?

הברייתא² מונה את חובות האב כלפי בנו, ובהן החיוב 'וללמדו אומנות'. בטרם נדון בשאלה העקרונית האם אדם חייב ללמד בנו אומנות,³ יש לדון בהגדרה מהי 'אומנות'. ההגדרה הבסיסית של אומנות בזמן חז"ל, התפרשה כאומנות מעשית,⁴ אך כיום מקובל לומר שכדי להשתלב במשק העבודה יש צורך במסד ידע נרחב, שנרכש באמצעות 'לימודי ליבה'. לאור זאת יש לשאול: האם חובת האב ללמד את בנו אומנות, יכולה להתקיים באמצעות לימודים אלו, או שמא חז"ל התכוונו דווקא ללימוד אומנות או מסחר כפשוטם?⁵ הרב יצחק זילברשטיין (ווי העמודים וחשוקיהם, חכ"ט עמ' 66) סבור שהוראת חז"ל נוגעת רק ללימודי אומנות מעשית:⁶

1. מאמר זה אינו דן בשאלה האם המדינה יכולה לכפות על לימודי חול ('לימודי ליבה') לשם כך יש צורך בדיון נוסף.
2. קידושין כט ע"א.
3. יש לדון בשאלה האם חובה זו נאמרה גם ביחס לבנות - עיין מאירי, קידושין כט ע"א; המקנה, קידושין ל ע"ב ד"ה אלא בתו; שו"ת מהר"ם שיק, או"ח סי' קסג; הרב אלימלך בר-שאול, 'חובת האב ללמד את בנו ובתו אומנות', שנה בשנה, תשכ"ה, עמ' 166; שו"ת ויברך דוד, סי' קטו עמ' שעה-שעו; חשוקי חמד, קידושין ל ע"א; הרב שלמה שפירא, 'חובת אב ללמד בנו או בתו אומנות', שורת הדין, טו עמ' ריד-רכט; אום אני כחומה, ח"ב סי' קפד; שו"ת ברכת יהודה ב, עמ' רלד, ועוד, ואכמ"ל בשאלה חשובה זו.
4. עיין משנה, קידושין פ"ד מ"ד.
5. עיין קידושין ל ע"ב.
6. וכן פסקו עשרות מרבני הונגריה בשנת תרכ"ו (שו"ת דברי חיים, תשובות נוספות סי' יב) בפסק הלכה נגד הקהילה הרפורמית: 'אסור ללמוד או למסור בנו לשום לימוד חוץ תורה או אומנות שהוא מלאכה

מכל מקום, המצווה היא ללמד את האומנות... והרי כל הלימודים של השנים האלו לא יביאו לו כל תועלת בלימוד האומנות שלאחר מכן. ואם רוצה ללמד את בנו אומנות שייקח אותו לזמן מה ללמדו נגרות או להיות אינסטלטור מומחה... אבל בשביל מה צריך ללמוד את כל הלימודי חול שלא יביאו לו כל תועלת.⁷ ברם, יש הסוברים שלימוד אומנות כולל אף לימודים תיאורטיים.⁸ ר' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים, ח"ב ס' מז) נשאל כך: 'אם מותר להתעסק בחכמות חיצוניות, ובאיזה אופן יתקיים ההיתר הזה?'. וכך השיב:

אם הלימוד אינו מביא לקריאה בספרי מינות ולהתחבר לנכרים, ולומד חכמה חיצונית לשם אומנות כדי להתפרנס ממנה, אין שום איסור בזה, ולימוד אומנות כדי להתפרנס היא מצוה, ומה"ט פוסקין בשבת על התינוק ללמדו אומנות, דהוי בכלל חפצי שמים, דחייב אדם ללמד את בנו אומנות, אלא שזהו לכלל העולם. מדבריו עולה שההיתר לעיסוק בחוכמות חיצוניות לשם מקצוע נלמד מחובת האב ללמד את בנו אומנות. מכאן, שגם לימודים כלליים שיסייעו לפרנסה כלולים בחובת האב 'ללמדו אומנות'. וכן מוכח מאחרונים נוספים.⁹ דברים דומים, הרואים ערך בלימודים כלליים בסיסיים, כתב ר' עקיבא איגר (מכתבי רע"א, ס' ו):

ויפה תורה עם דרך ארץ ללמוד אותם כשעה ושתיים ביום מלאכת הכתיבה והחשבון כאשר אנחנו מרגילים לבנינו בעזה"ל.¹⁰

לאור דברים אלו נראה שיש להגדיר גם את לימודי החול הבסיסיים כלימודי אומנות.¹¹

2. מחלוקת התנאים ביחס לחיוב ללמד את בנו אומנות

הקושי המרכזי בשאלה האם האב חייב 'ללמדו אומנות', הוא השאלה מה היחס בין הברייתא (שם) המחייבת ללמד אומנות לבין דברי ר' נהוראי (משנה, קידושין פ"ד מ"ד):

-
- ולא חכמה, ולא כתב ולשון כשדים, וכבר יצא על זה הוראה ממרן הגאון ר' עקיבא איגר זיע"א שהוא בכלל יהרג ואל יעבור... (סנהדרין עד ע"ב). אמנם נראה שמאחורי פסק זה היה החשש מהתקרבות לפרורמים ולא קביעה עקרונית לכך שהמשנה מחייבת דווקא לימודי אומנות ולא חוכמה.
7. ועיין לקמן סעיף 5 בדברי האגרות משה שנראה שסובר כדעת הרב זילברשטיין.
  8. עיין בספר שערי תלמוד תורה לרב פרופ' יהודה הלוי, ירושלים תשמ"ז, שער ז פ"ה עמ' שכד-שנ: 'דעת גדולי הדור שלפנינו, שם הביא את שאלת ר' שמעון שוואב שנשלחה לארבעה מגדולי אותו דור ובהם ר' יוסף רוזין (הרוגצ'ובר), שדבריו מובאים לקמן פ"ב סעי' 3, ר' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים, שדבריו מובאים בפרק זה), ר' אברהם יצחק בלוך - ראש ישיבת טלז, ר' ברוך בר לייבוויץ (תשובתו מופיעה בסוף ברכת שמואל, קידושין ס' כז).
  9. ר' יוסף חיים אזולאי, אמרי בינה, עמ' רנא, וכן כותב הרב עוזיאל, שערי עוזיאל א, שער טו פ"א סעי' א-ג (מהדורת תשנ"א עמ' קצח-ר), וכן כותב הרב עזריאל הילדסהיימר שדבריו צוטטו בהרחבה ע"י נכדו ד"ר עזריאל הילדסהיימר במאמרו 'תזכיר הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל', המעין ג (א-ב), מנחם אב התשט"ז, עמ' 51-64, עמ' 57.
  10. התירוץ לסתירה בדברי רעק"א (עיין הערה 6) הוא שרעק"א התנגד ללימוד שפות במקום שדבר זה נעשה ע"י השלטונות, מתוך כוונה שבעקבות לימוד השפה בחורי ישראל יתערו בחברת הגויים, אך כאשר הדבר נעשה לשם פרנסה בלבד הרי שרעק"א ראה בלימודי שפה אמצעי כשר לפרנסה (עיין קונטרס שומרים הפקד לעירך, הרב חיים רוטר, עמ' 44).
  11. והשאלה המרכזית לשיטה זו היא היקף הלימודים הנדרש, והאם הדרישות שמציב משרד החינוך תואמות את הצרכים הריאליים של שוק העבודה כיום, ועיין סעיף 6.

'מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה'. המאירי¹² מציע שלפי ת"ק האב יכול ללמד את בנו אומנות, באמצעות לימוד תורה ובכך לאפשר לבנו עיסוק במקצוע תורני, או דרך לימוד אומנות. לפי פרשנות זו, המחלוקת בין ר' נהוראי לת"ק מצטמצמת לשאלה איזו מלאכה ראוי שאדם ילמד את בנו. ה'ביאור הלכה'¹³, נוקט שיש כאן מחלוקת תנאים שלא הוכרעה.¹⁴

3. הדין בראשונים והכרעת השלחן ערוך

לכאורה אין הכרעה ברורה כיצד פסקו הרי"ף והרא"ש, שכן הם הביאו את דברי הברייתא ואת דברי ר' נהוראי. ה'טור' (קיצור פסקי הרא"ש, קידושין פ"ד אות כח) כותב: 'ומובחר האומנות שיוכל האדם ללמד את בנו הוא התורה'. מדבריו עולה שהבין כדעת ת"ק שרצוי שהאב ילמד את בנו 'מקצוע תורני'. הרמב"ם (פירוש המשנה, קידושין פ"א מ"ז) כותב: 'מצות הבן על האב... וללמדו תורה וללמדו אומנות... כל אלו חייב האב לעשותם לבן'. מדבריו נראה שמוטלת על האב חובה ללמדו תורה וגם אומנות.¹⁵ מנגד, במשנה תורה לא פסק שיש חובה על האב ללמד את בנו אומנות.¹⁶ אחת הראיות לכך שלדעתו יש בלימוד אומנות משום מצווה הוא היתר לפסוק עם אומן שילמד את הבן בשבת וכך כתב (הל' שבת פכ"ד הל"ה):

ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות... שכל אלו וכיוצא בהן מצווה הן... חפצך אסורין חפצי שמים מותרין.¹⁷

הלכה זו נפסקה גם על ידי הרי"ף¹⁸ והרא"ש¹⁹ ואם כן מבואר שגם לשיטתם יש בלימוד אומנות משום מצווה, וכן פסק השלחן ערוך.²⁰ ה'משנה ברורה' (סי' שו ס"ק ל) הסביר שהעיסוק באומנות מוגדר כמצווה, וזו לשונו: 'דהוא נמי עוסק במצווה דאם אין לו אומנות עוסק בגזל'.²¹ נמצא שישנה הסכמה להלכה שחייב האב ללמד בנו אומנות.

12. מאירי, קידושין ל ע"ב.

13. ביאור הלכה, סי' שו סעי' ו ד"ה וללמדו ספר.

14. וכן הביא בספרו נדחי ישראל, פ"ז. ברם, עיין בדברי המשנ"ב, סי' שו ס"ק ל שהובאו בסוף סעיף 3 שלכאורה מדבריו שם משמע שהכריע כברייתא. ועיין הערה 21.

15. ועיין במאמרו של הרב שלמה שפירא, הנ"ל הערה 3, שמדבריו עולה שהבין את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה כפסיקת הלכה. ועיין עוד במאמרו של הרב נריה גוטל, 'דרך המלך במשנה', קובץ הרמב"ם, ירושלים תשס"ה, עמ' עט-קמו, ובפרט בפרקים ה-ג.

16. הקושי בשיטת הרמב"ם - שלא הזכיר את החובה ללמד את בנו אומנות - גדל, לאור דבריו שאסור להתפרנס מתלמוד תורה (הל' תלמוד תורה פ"ג ה"י); וראה להלן.

17. באחרונים מצאנו מספר גישות להסביר את שיטת הרמב"ם. יש אומרים שהכריע כתנא קמא, שו"ת בנין ציון, סי' קכה; הרב אלימלך בר שאול, מצוה ולב ב, עמ' 167; ועיין רמב"ם, הל' רוצח פ"ה ה"ה, הל' שבת פכ"ד ה"ה, וכן ראה דבריו בהל' תלמוד תורה פ"ג ה"י. יש אומרים שהרמב"ם תופס את החובה ללמדו אומנות כחלק מחובתו ללמדו תורה על מנת שזה וזה יתקיים בידו, הרב יעקב שפירא, 'חובת האב ללמד את בנו אומנות', אתר 'דין - בית ההוראה המרכזי לדיינות'. ויש אומרים שהרמב"ם ראה חובה זאת רק כמצווה אך לא חובה גמורה, עינים למשפט, קידושין כט ע"א.

18. רי"ף, שבת סד ע"ב.

19. רא"ש, שבת פ"א סי' ל, פכ"ג סי' ד.

20. שו"ע, או"ח סי' שו סעי' ו.

21. ועיין בביאור הלכה שם ד"ה וללמדו ספר, ונראה שדעתו כדעת הרבה מהאחרונים לקמן שאם הבן יוכל ללמוד תורה ולהתפרנס בלימודה - הרי שזו הדרך המובחרת, ואם לא, מחויב ללמדו אומנות.

4. אחרונים המצדדים בלימוד אומנות

רבים מהאחרונים סוברים שהלכה כתנא קמא דברייתא שאב חייב ללמד את בנו אומנות,²² ויש אחרונים שסוברים שאם הבן מסוגל לשבת וללמוד תורה, הרי שהאב יכול לצאת ידי חובת 'ללמדו אומנות' בזה שמלמדו תורה.²³

5. אחרונים הפוסקים כר' נהוראי

יש מהאחרונים שנקטו שאין בלימוד אומנות לילדים קטנים משום מצווה: (א) ה'חתם סופר' פוסק שאין ללמד את ילדי ישראל אומנות. כך כתב בחידושו (בבא בתרא כא ע"א):²⁴

בתינוקות נכרים: פירש"י דלאו דוקא אלא ה"ה ישראלים ללמדם חכמת נכרים. ונ"ל, דווקא קאמר דאין לתינוקות ישראל ללמוד שום אומנות ושום חכמה כ"א תורת ה'. דקיי"ל כר' אילעי [לכאורה אמור להיות ר' נהוראי - ז"ש] סוף מסכת קידושין: ... איני מלמד את בני אלא תורה, ולכשיגדל ולא הצליח בתורה אז יטריח עמו ללמדו אומנות כדעביד רב לבריה בפסחים ק"ג ע"א.²⁵

לדעתו, דברי תנא קמא שיש על האב מצווה ללמד בנו אומנות נאמרו על ילד בוגר שלא הצליח בלימודיו התורניים,²⁶ אך ילדים קטנים אין ללמדם אלא תורה.²⁷ ייתכן שיש לסייג את פסיקתו הנ"ל, לפחות בנוגע ליושבי ארץ ישראל, וזאת לאור דבריו ביחס לאתרוג הכושי (חידושי החתם סופר, סוכה לו ע"א) כי בכל שנוגע ליישוב יהודי בא"י, יש חובה ללמדו אומנות:

רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא ואספת דגנך אלא בא"י ורוב ישראל שרויין שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב א"י ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה צייתה התורה ואספת דגנך... ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצוה.

(ב) כך כתב 'אגרות משה' (יו"ד ח"ד סי' לו):

-
22. מג"א, סי' קנו ס"ק ב: 'חייב אדם ללמד בנו אומנות... ואם אינו עושה כן כאלו מלמדו ליסטים'. וכן פסק שו"ע הרב, או"ח סי' שו סעי' יג.
23. רבי משה ב"ר יהודה אבן מכיר חי, סדר היום, פירוש משנת 'בן חמש שנים'; קובץ שעורים, ח"ב סי' מז; חזו"א, יו"ד הל' מלמדים סי' קנב ס"ק א (ולביאור דבריו עיין מאור למלך, קידושין סי' סד עמ' קמו); שו"ת יחוה דעת, ח"ג סי' עה; שו"ת עשה לך רב, ח"ו סי' פז.
24. וכן כתב בשו"ת חתם סופר, ח"ה חו"מ סי' עט.
25. ברש"י שלפנינו אינו, וכנראה שהכוונה לדברי הנימוקי יוסף, פסחים יא ע"א מדפי הרי"ף ד"ה בני החצר מעכבין עליו.
26. ועיין לקמן הערה 30 עד איזה גיל חייבים ללמד רק תורה.
27. לצד דברים אלה של החת"ס, נכון להפנות למה שכתב בהסכמה שנתן לתרגום רש"י לגרמנית, שנערך על ידי רי"ל דוכס. שם כתב החת"ס: 'שהמחבר נתגדל על ברכי בני הישיבה... ושוב פנה דרך כרמים, כרמי חכמים בשארי החכמות ולשונות לאומים... ומצאתי את שאהבה נפשי, כי אחז בזה וגם מזה לא הניח ידו'. ועוד הוזכרו דברי רעק"א (לעיל פרק א סעי' 1) - חותנו של החת"ס [בזיווג שני, ואם כל ילדין]. בגישה זו צידדו הנוב"י ובנו ר' שמואל, המשך חכמה ור' איצ'לה מפוניבז', האחיעזר ור' שמחה זיסל זיו - תלמיד ר' ישראל סלנטר, ועוד רבים וטובים (עיין בספרי אור יקרות, עמ' 50-51); כמובן החולקים, ושוללים, גם הם רבים. אלא שלענ"ד נכון לבחון את הסוגיה בכללה בשני מישורים: עיקר הדין מזה, לעומת ענייני השעה והמקום והזמן מזה, ואכמ"ל. נריה גוטל].

ומחמירים בזה טובא, לומר שלא די לדאוג על זה לכשיצטרך לדאוג עבור זה - שהוא אחר שכבר ישא אישה - שהרבה פרנסות יש להקב"ה בעולם שברא, גם בלא ניסים אלא בדרך הטבע... ואין צורך לזה לשום הכנה כדאמר רבי נהוראי בסוף קידושין (פ"ב ע"א) מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. ואפילו להחולקים עליו ומחייבין ללמד לבניהם אומנות... אין מחייבין ללמד להם אומנות שלפי דעתם יוכל להתעשר מזה.

מדברים אלו של הרב פיינשטיין נראה שבאופן עקרוני הוא פוסק כר' נהוראי. אמנם גם לחולקים על דבריו וסוברים שהאב מחויב ללמד את בנו אומנות, החיוב הוא על לימוד אומנות מינימלית שאינה מצריכה השקעה רבה מבחינת לימוד תכנים. אמנם בהמשך אותה תשובה הרב פיינשטיין דן בשאלה, האם נפסקה הלכה כר' נהוראי שאין ללמד ילדים אומנות, וכן האם מותר להתפרנס מלימוד תורה. וכך הוא כותב בהקשר זה:

ואינו קשה כלל, דהא מדינא דגמ' (גדרים לז ע"א מה אני בחינם אף אתם נמי בחינם) אסור ליקח שכר, והיו מוכרחין ללמד גם אומנות. אבל בדורותינו שהתירו ליקח שכר, אדרבא מהא שמלמדו האב תורה הרי הוא ממילא גם כמלמדו אומנות, אם לימדו כל כך שראוי ללמד לאחרים... ויהיה לו גם פרנסה מזה.

מדברים אלו עולה שמעיקר הדין הרב פיינשטיין סבור שהלכה כתנא קמא, בגלל ריבוי התנאים שפוסקים כמותו. ומה שכתב כר' נהוראי מבוסס על השינוי מדינא דגמרא שמותר להתפרנס מלימוד תורה, ולכן האב פטור מללמד אומנות. לפי דברים אלו יוצא, שגם הוא מכיר בחשיבות הצורך לחנך ילדים לאומנות, וטענתו (כרבים מהאחרונים לעיל) היא שעדיף לעשות זאת במסגרת מקצוע תורני. אך מכלל דבריו נשמע שמעיקר הדין, הלכה היא שאדם חייב ללמד את בנו אומנות.

6. סיכום

מדברי הראשונים וה'שלחן ערוך' ורוב האחרונים נראה שיש מצווה על האב ללמד את בנו אומנות.²⁸ עם זאת, אב שרואה שבנו מוכשר ללמוד תורה ולהצליח, פטור מללמדו אומנות נוספת, בגלל שהילד יוכל בעתיד לעסוק בתורה ולהתפרנס ממנה.²⁹ אמנם גם לנמנעים מללמד את בניהם אומנות בגיל צעיר, יש על מה לסמוך.³⁰ נסיים פרק זה בדברי הרב קוק (אגרות הראיה, אגרת תרנד) שפוסק שמעיקר הדין מותר לפתוח מוסדות לימוד

28. ועיין בסקירתו של מיכאל ויגודה 'על היחס ללימודים כללים במקורות היהודים', אתר מכללת הרצוג-דעת: 'אולם דומה שרוב חכמי ישראל נטו לפסוק שאדם חייב ללמד את בנו אומנות'. וראה דברי הרב עוזיאל, תחוקה לישראל ע"פ התורה, ח"א עמ' 259: 'ולכן מחויבים אנו על פי התורה, וע"פ צו הלאומיות לתת חינוך דתי לבנינו ולבנותינו ממקורותיה הראשונים של תורת ישראל... ועם כל זה להשכילם במדע כללי ולהכשירם לחיי עבודה והתמסרות, לכל קנייני האומה'.

29. למסקנות דומות, ראה הרב יהודה זולדן, "חובת האב ללמד את בנו תורה ומקצוע", צדקות יהודה וישראל, עמ' 447. ועוד הוסיף שם שיקול: 'ג. מעטים הם אלו שעיסוקם הקבוע והבלעדי יהיה בלימוד התורה ובהוראתה, וגם אותם יש ללמד מינימום הכרחי בידיעות כלליות, כדי שיוכל להסתייע בידיעות אלה בלימוד התורה ובהוראתה'.

30. ועיין בתורת משה, האזינו דרשה לערב יום הכיפורים עמ' עג, ד"ה ואמנם ליישב, שמדבריו עולה שהחובה ללמד ילדים תורה היא עד גיל שלוש עשרה.

המלמדים אומנות ואף לימודי חול (למרות שהוא מסתייג מכך בגלל חרם שהיה בירושלים על הוראת לימודי חול):

ולא עוד אלא שחרדה גדולה תקפתני על התוצאות של סגנון הדברים שהם יכולים להתפשט גם על בתי הת"ת שבמושבות מיסוד נצח ישראל שהוסכם כבר להתיר בהם לימוד השפה הערבית, וקצת מדעים נחוצים, והנהגנו את הלימוד בלשון הקודש... ואין ספק שאילו ראו בעיניהם את מצבנו גדולי הראשונים... גם הם היו אומרים ככה, שאין כוח בידינו למחות בידי העושים לשם שמים... ואע"פ שדעתי העיונית להלכה היא שעם השמירה שאפשר להחזיקו מיוחד לקודש, חייבים אנו לייסד בפועל מכונות חינוכיים לאלה שהם מוכנים כבר לצאת ללימודי חול... מ"מ לא הרהבתי עוז להורות כזה למעשה.³¹

מדבריו נראה שתוכנית הלימודים ב'נצח ישראל', אשר שילבה לימודי קודש עם לימודי שפה זרה ולימודי חול, נהגתה בצורה משותפת ע"י אנשי המושבות יחד עם הרב קוק כדי להגיע לאיזון נכון בין המקצועות השונים. נראה אפוא כי גם למצדדים בלימודי חול, נכון להכין את תוכנית הלימודים בתיאום עם גדולי תורה,³² וכך להגיע לאיזון המתאים.³³

ב. כפיית האב ללמד את בנו אומנות

מהפרק הקודם עלה כי לדעת רוב האחרונים מוטל על האב ללמד את בנו אומנות. לאור זאת יש לדון באב שאינו מעוניין ללמד את בנו אומנות, האם ניתן לכפותו. נראה שבעניין זה נכון לדון בדרכם של התלמודים - הבבלי והירושלמי - בסוגיה.

1. שיטת הבבלי

הגמרא בקידושין (ל ע"ב) דנה בשאלה מהו המקור ללימוד אומנות:

אמר חזקיה, דאמר קרא: ראה חיים עם אישה אשר אהבת, אם אישה ממש היא - כשם שחייב להשיאו אישה, כך חייב ללמדו אומנות, אם תורה היא - כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות.

חזקיה משווה את האומנות לתלמוד תורה או לנשיאת אישה. הבבלי מניח ביסוד הלימוד שהאומנות שווה לחיובים אחרים שהאב חייב כלפי בנו,³⁴ וממילא התוצאה היא שלימוד האומנות היא חובה גמורה. וכן כותב הרב יקותיאל כהן ('בענין חיוב האב להשיא את בניו', אוהל שרה לאה עמ' תסט):

31. מאיגרת נט עולה שהרב תומך בלימודים שיכשירו את התלמידים להיות בעלי אומנות. כן עיין במאמרו של הרב נריה גוטל, 'במדעים כלליים ישתלמו התלמידים הראויים לזה, מחוץ לכותלי הישיבה' (איגרת מאת הרב קוק), אור יקרות עמ' 225-221, וכן עיין במאמרו של הרב מתניה אריאל, 'משנתו של הרא"ה קוק זצ"ל בדבר הגיל הראוי לעיסוק בלימודי חול ויישומה בישיבת תורת ירושלים', המעין, תמוז תשע"ד, עמ' 43-57. ועיין עוד במאמרו של עמי צברי, 'החינוך במשנת הרב קוק זצל - מתוך אגרות הראיה', אורות עציון כט, עמ' 321-342 ובפרט עמ' 335-337.

32. ועיין באגרות הראיה איגרת קע שכתב: 'כי צירוף [לימודי קודש וחול] זה צריך שמירה גדולה שלא יבוא הדבר לידי שלא יבוא הדבר לידי זיוף המטבע החינוכית שלנו בכלל'.

33. ההמלצה לשילוב רבנים בקביעת התכנים, ובגילים המתאימים לתכנים השונים, מקורה בדברי הרב יגאל קמינצקי - ראש מרכז תורה ומדינה.

34. וכשם שכופין את האב על לימוד תורה, עיין רמ"א, יו"ד סי' רמה סעי' ד, כן יכפו על לימוד אומנות.

נראה ראייה לכך עוד מנושא של ללמדו אומנות ששאלה הגמרא מנלן? והשיבה: אמר חזקיה דאמר קרא... והרי ללמדו תורה ודאי כופין על כך וכיון שעשתה הגמרא השוואה לזה ללמדו אומנות, יוצא מכך שגם נכפה ללמדו אומנות... הרי שכל החיובים האלו שווים בדרך כפייתם.³⁵ המסקנה שעולה אפוא מדברי הבבלי היא, שיש לכפות את האב ללמד את בנו אומנות, כשם שכופים אותו על שאר המצוות המנויות שם.³⁶

2. שיטת הירושלמי

השאלה אם יש לכפות היא דיון מפורש בירושלמי (קידושין פ"א ה"ז): ולמדתם אותם את בניכם ללמדו אומנות. תני רבי ישמעאל ובחרת בחיים - זו אומנות, להשיאו אשה - זו הודעתם לבניך ולבני בניך... מה למצוה או לעיכוב? נשמענה מן הדא, בר תרימה אתא לגבי רבי אימי אמר לי: פייס לאבא דיסביני. אתא פייסיה ולא קביל עלוי. הדא אמרה למצוה אין תימר לעיכוב הוה ליה לכופניה.³⁷

פרשני הירושלמי (שם) נחלקו בהבנת דבריו: האם הספק הוא על כל חיובי האב על הבן ('קרנן העדה'), או שהכוונה היא רק לאותם חיובים שמקורם אינה מצווה מפורשת כאומנות ונישואי אישה ('פני משה'). הרשב"א (שו"ת הרשב"א, ח"ב ס' שכא) דן בדברי הירושלמי אגב דיון בשאלה על מי מוטלת מצוות פדיון הבן בבכור שהגדיל ואביו לא פדה אותו בשעה שהיה קטן, וכך כתב:

שאלת ראובן בכור יעקב ולא פדאו אביו והגדיל ועדיין יעקב קיים. ובא עכשו ראובן לפדות את עצמו ולא הניחו אביו ואמר שהוא יפדנו, שזו מצוה האב על הבן. והבן טוען שכיון שגדל פקע זכות האב מיניה ועליו לפדות את עצמו. וכן נראה לי ממה שאמרו בירושלמי... דגרסינן התם: מה למצווה או לעיכוב, כלומר מה שאמרו שמצות אלו לאב על הבן למצווה בלבד ולא לעיכוב או אפי' לעיכוב. נשמענה מן הדא... הוה ליה מכופניה. ונראה שעל כל מצות הבן על האב השנויות שם... אמרו כן, ולא על להשיאו אישה ולהשיטו בנהר בלבד. שאם כן היה להם לפרש ולהוציאו להשיאו אישה למצווה או לעכב.

הרשב"א נוקט אם כן שהספק בירושלמי הוא כדברי 'קרנן העדה'. לכאורה עולה מדבריו, שכל חובות האב נאמרו רק למצווה ולא לעכב. אמנם מסתבר שדברי הירושלמי והרשב"א עוסקים בבן גדול (וכפי שנשאל הרשב"א מה הדין בבן שהגדיל) אך בבן קטן פשוט שיש לכפות את האב. וכן כתב בשו"ת 'חכם צבי' (ס' קה):

35. דברים דומים כתב פרופ' אליאב שוחטמן במאמרו 'על חובת האב ללמד בנו אומנות', דיני ישראל כ- כא, עמ' 403-404.

36. לפי שיטה זו אין הבחנה, ובכל גיל של הבן יכפו את האב.

37. פירוש: מה שאמר במשנה שמוטל על האב לעשות לבנו, האם זה רק למצווה ואם לא רוצה לא כופים אותו או לעיכוב? וכופין את האב. נפשוט זאת מהסיפור הבא: בר תרימא בא לרבי אימי ואמר לו: תפייס את אבא ששיא לי אישה, בא לפניו לפייסו ולא קיבל את דבריו. מכאן אתה למד שזה רק מצוה, שאם היה לעיכוב היה על ר"א לכופו.

וכן מצאתי מפורש בתשובת הרשב"א... שכתב בהדיא שכופין את האב. ודווקא כשהגדיל הבן ויש לו נכסים לבן ואנו יכולים לכופו אזי אין כופין את האב... ואי לאו הירושלמי בכה"ג נמי הוה סליק אדעתיה למיכפייה לאב, אבל בבן קטן פשיטא ופשיטא דכופין את האב.

וכן כתב בשו"ת 'דבר אברהם' (ח"ב סי' א):

ובע"כ צ"ל דבכל הני מילי שהוא למצווה ולא לעכב מיירי רק כשהגדיל הבן ואפשר לכופו אותו דאז ליכא על האב אלא מצוה, דאילו כשהבן קטן בודאי כופין את האב דמאי שנא מצוות אלו משאר מצוות עשה שבתורה.³⁸

מדברים אלו עולה שגם לפי הירושלמי בבן קטן כופים את האב על מצוות אלו.³⁹

3. בעקבות הפוסקים

פוסקים רבים הילכו בעקבות ההסכמה שעולה מהבבלי והירושלמי, וסוברים שיש מקום לכפות על האב ללמד את בנו אומנות:

בעל 'צפנת פענח' (הל' איסורי ביאה פכ"א הכ"ה) טוען שגם לדעת הרמב"ם כופין את האב ללמדו אומנות, וכך כתב:

וללמדו אומנות הביא בשבת פכ"ד ובהלכות רוצח פ"ה הל"ה דהוא מחוייב... ועיין בירושלמי דקידושין פ"א דהיה בעיא שם אם כופין את האב על זה ולעניין ללמדו אומנות מוכח דאם האב עצמו אינו יכול אומנות צריך לשכור אחר ללמדו.⁴⁰

וכן פוסק הרב עוזיאל,⁴¹ ומוסיף שכפייה זו היא אף ללמדו אומנות, וכך פוסקים הרב אלימלך בר שאול,⁴² והרב ישראל דוד הרפנס.⁴³ אמנם יש סוברים שלא ניתן לכפות את האב ללמד את בנו אומנות,⁴⁴ מכיוון שהרמב"ם וה'שלחן ערוך' השמיטו את חובת האב

-
38. ועיין במאמרו של הרב דוד ברוך לאו, 'חיוב מזונות ילדים', המעין, גיליון 242, עמ' 36-37 שכתב: 'העולה מדברי הדבר אברהם שאפשר לכפות על האב בכל מצוות הבן אפילו על להשיאו אישה ולהשיטו בנהר... וללמדו אומנות למולו ולפדותו כאשר הוא קטן, או אפילו בגדול והוא לא יכול כופין על האב'. ועיין עוד במאמרו של הרב אוריאל אליהו, 'חיוב מזונות האב רק לצרכים בסיסים ורק לפי יכולתו', המעין, גיליון 240, עמ' 45-56, וכן בתגובה של הרב אוריאל אליהו, המעין, גיליון 243, עמ' 88-87. אמנם נראה שיש מקום להשיג על דברי הרב אליהו שתלה את כל הדיון ברשב"א בדין 'מלוה הכתובה בתורה' (כתחילת דברי הרשב"א) והתעלם מההכרעה המפורשת בדברי הירושלמי שאין לכפות את האב על קיום מצוות בשביל בנו שכל הנ"ל אמור דווקא בבנים גדולים אך לא קטנים.
39. לפי מסקנה זו יוצא מדברי הרשב"א שהחובה ללמד אומנות מתחילה כשהילד קטן, וזאת בניגוד לדברי החתם סופר המוזכרים לעיל בהערה 30.
40. וביאור דבריו (מתוך צפנת פענח על הרמב"ם, מכון ירושלים, שם): 'ומבואר שיש חילוק בין חובת האב ללמד בנו ספר ואומנות לבין חובתו להשיאו, אף שמוזכרים חובות אלו יחדיו (קידושין כט, א)... ונפקא מינה שלדעת הרמב"ם לא כופים את האב להשיאו את בנו, אף שכופים אותו למולו וללמדו אומנות וספר, וכשאינו מלמד את בנו שוכרים מלמד בשבילו'.
41. שערי עוזיאל א, עמ' קצח.
42. מצוה ולב ב, עמ' 174. וכן נראה שסבור הרב זילברשטיין, שיעורי תורה לרופאים ג, עמ' 282, שמזכיר עניין זה כאשר הוא דן בשאלה עד כמה הורים חייבים לגדל בבתם ילדים שמתקשים לתפקד. ברם, עיין לעיל פרק א סעי' 1, דעתו על האומנות שעליה יכפו את האב.
43. מקדש ישראל, עמ' תל-תלא. ועיין בספרו של הרב כתריאל פישל טכורש, הדרת אפרים, הדרן כב לסיום מסכת קידושין, עמ' קה-קט.
44. שתי דוגמאות לפסיקות מעין אלו: א) חבל נחלתו, חט"ו סי' לא. הרב אפשטיין מביא מדבריו של בעל לב מבין, הל' ת"ת פ"א ה"א, שכתב: 'כמו כן באומנות צריך להשכיר לו מלמד לאומנות וזה ברור'.

ללמד את בנו אומנות, כחיוב עצמאי. אך יש מקום לתמוה, האם משום השמטה זו מתערערת חובה גמורה, כפי שמתבאר מפשט הסוגיות ומפוסקים שונים. ומכאן, שמעיקר הדין, שני התלמודים סבורים שיש מקום לכפיית בית דין אב שאינו מלמד את בנו הקטן אומנות. עם זאת, פסיקות בתי הדין כיום אינן מבוססות על דין כפייה.⁴⁵

מסקנות

א. לדעת רוב האחרונים, החובה ללמד 'אומנות' כוללת - ודאי בימינו - הכשרה בסיסית של לימודי חול ולא לימוד 'אומנות' כמשמעה הפשוט.

ב. נחלקו אחרונים בשאלה אם האב חייב ללמד את בנו אומנות. רובם סוברים שהאב אכן מחויב בכך, אך אם הילד מוכשר ללימודים תורניים, האב יכול להסתפק בלימוד תורה. מיעוטם סוברים שחובה זו נאמרה רק ביחס לילדים בוגרים שהוכח שאינם יכולים להתפרנס מלימוד תורה. כך או אחרת, נראה שנכון לקבוע את תוכנית הלימודים בשיתוף עם רבנים, כך שהצרכים יאוזנו באופן מדויק.

ג. משני התלמודים הבבלי והירושלמי נלמד שיש לכפות על האב ללמד את בנו אומנות, ובדרך זו הילכו חלק ניכר מהפוסקים. עם זאת יש הסוברים כי מאחר שהרמב"ם וה'שלחן ערוך' לא כתבו את החיוב בלשון מפורשת, אין לכפות על חובה זו.

לאחר מכן הוא מביא את קושיית בעל הלב מבין מדוע השמיטוהו הרמב"ם והטור, ועל כך כתב הרב אפשטיין: 'עולה מדברי הרב בעל לב מבין שהחיוב... הוא בגדלות הבן והחיוב הוא הוצאה לפי יכולתו ואין זו מצות עשה מדברי קבלה אלא מעין רמז ועצה מוסרית', עיי"ש. (ב) מאמרו של הרב שלמה שפירא, הנ"ל הערה 3, שבראשית דבריו כתב שיש לכפות את האב, ובמסקנת הדברים חזר בו מהנ"ל וכתב: 'על כל פנים... הלא הרמב"ם, הטור והשו"ע השמיטו סוגיית הגמרא שחובה על האב ללמד בנו אומנות, ועל כרחק שסברו שאין זה חיוב גמור, ומשכך ודאי אין אפשרות לחייב אב ללמד בנו אומנות, וק"ו שאין להוציא ממנו ממון לצורך זה'. וכן כתב הרב עידו רכניץ, 'חינוך ציבורי כצדק חברתי', שערי צדק יג, עמ' 318; גם פרופ' בן ציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה ד, ירושלים תשנ"ג, עמ' 390 כתב: 'בעוד שההוצאות ללימוד תורה בנו הקטן, היינו עד שיהא בן י"ג שנה, מוטלות על האב כחוב גמור כמו פרעון חוב... אין חיוב כנ"ל לגבי לימוד אומנות לילדים. אמנם חייב האב ללמד ילדיו אומנות בבחינת מצוה, אך ההוצאות... אין עליו לשאת בהן כחוב גמור אלא רק במידה וידו משגת'. עיי"ש בהערה 84.

45. עיין שו"ת מהר"ם מינץ, סי' קא; אור שמח, הל' ממרים פ"ד ה"ג; הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, עמ' קא. וכן עיין במאמרו של הרב דוד ברוך לאו לעיל הערה 39, עמ' 33, 43.